

İşitme kaybılı çocukların eğitimine ilişkin odyoloji ve konuşma bozuklukları uzmanları görüşleri*

Pelin PİŞTAV AKMEŞE¹, Nilay KAYHAN², Gülce KİRAZLI³, Tayfun KİRAZLI⁴

¹Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, İzmir, Türkiye

²Hasan Kalyoncu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, Gaziantep, Türkiye

³Ege Üniversitesi, Atatürk Sağlık Hizmetleri MYO/Tip Fakültesi Hastanesi, Kulak Burun Boğaz Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye

⁴Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi, Kulak Burun Boğaz Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye

ÖZ

Amaç: Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde 0-3 yaş aralığındaki işitme kaybılı çocuklarla çalışan odyoloji ve konuşma bozuklukları uzmanlarının (OKBU), çocukların dil gelişimlerinin desteklenmesi, iletişim ve konuşma gelişimlerinde aile ile işbirliği hakkındaki görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Gereç-Yöntem: Betimsel desende nitel araştırma yönteminde desenlenen çalışmada, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmış; veriler 2019-2020 bahar yarı yılında 24-35 yaş arasında 10 OKBU uzmanından toplanmıştır. İçerik analizi sonucunda, tema ve alt temalara ulaşılmıştır.

Bulgular: Bulgular, Yönlendirici faktörler, Eğitim uygulamalarında bileşenler, Ebeveyn-çocuk etkileşimi, Süreklilik ve izleme olarak 4 ana tema'dan oluşmuştur. Bulgularda erken tanı, değerlendirme, aile ile işbirliği, erken eğitime başlanmasına dikkat çekilmiştir.

Sonuç: İşitme kaybılı çocuklar için erken çocukluk döneminde tanıyı takiben erken eğitime başlanması, nitelikli ve sistematik destekler sunulması önemlidir. Erken çocukluk dönemine yönelik işitme kaybılı çocuklar için hazırlanacak materyallerin, görsel, hareketli, dikkat çekici ve eğitici olması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erken çocukluk, işitme kaybı, erken müdahale, dil gelişimi, konuşma.

ABSTRACT

Opinions of audiology and speech disorders specialists on education of children with hearing loss

Aim: It was aimed to examine the opinions of audiology and speech disorders specialists (ASDS) working with children with hearing loss between the ages of 0-3 in special education and rehabilitation centers on supporting the language development of children and cooperation with the family in communication and speech development.

Materials and Methods: Semi-structured interview technique was used in the study conducted with qualitative research method in descriptive design. The data were collected from 10 ASDS specialists between the ages of 24-35 in the spring semester 2019-2020. As a result of the content analysis, themes and sub-themes were reached.

Results: Findings consists of 4 main themes as guiding factors, components in educational practices, parent-child interaction, continuity, and monitoring. In the results, attention was drawn to early diagnosis, evaluation, cooperation with the family, and early education initiation.

Conclusion: For children with hearing loss, it is important to start early education after diagnosis in early childhood and to provide qualified and systematic support. It is recommended that materials to be prepared for children with hearing loss for early childhood should be visual, active, attractive, and educational.

Keywords: Early childhood, hearing loss, early intervention, language development, speech

Cite this article as: Piştav Akmeşe, P., Kayhan, N., Kirazlı, G., Kirazlı, T. (2021). İşitme kaybılı çocukların eğitimine ilişkin odyoloji ve konuşma bozuklukları uzmanları görüşleri. Turk J Audiol Hearing Res, 4(2):37-44.

GİRİŞ

İnsan popülasyonu arasında en sık görülen duyu eksikliği olan işitme kaybı (İK) sonucunda konuşma seslerini algılayamama, iletişim sıklığı ve becerisinde azalma, dil ediniminde gecikme görülmektedir. İşitme kaybı eğitim-sosyal yaşama katılım ile iş hayatında aktif olma gibi alanlarda dezavantaja neden olmaktadır (Mathers, Smith ve Concha, 2000).

İletişim, dil ve konuşma gelişimlerinde erken müdahaleye başvurulması açısından işitme kaybılı çocukların erken tanılanması zamanı çok önemlidir. Erken tanılama ile birlikte, cihazlamayı takiben en kısa sürede eğitime başlanmalıdır. Erken tanı alıp 6. ayda özel eğitime başlayan bir çocuk ile 2 yaş sonrası cihazlı eğitime başlamış bir çocuğun iletişim, dil ve konuşma

gelişimleri arasında büyük farklılık oluşmaktadır (Yoshinaga-Itano, Sedey, Coulter ve Mehl, 1998). Doğuştan ileri ve çok ileri derece işitme kaybı olan çocuklar için erken tanı ve müdahale hizmetlerinde geç kalındığında, bu çocukların konuşma gelişimini akranları gibi kazanamadıkları bilinmektedir. Dolayısıyla erken tanı, işitme kaybının derecesinin bilinmesi, cihaz kullanımı, aile katılımı ve eğitimi ile çocuğun özel eğitim hizmetlerinden yararlanması anadili ediniminde temel rol oynamaktadır (Kemaloğlu, 2016; MEB, 2018; Oliveira, Macedo Penna ve Lemos, 2015; Piştav Akmeşe, 2020; Piştav Akmeşe ve Acarlar, 2016; Piştav Akmeşe ve Kirazlı, 2016; Yücel, 2011).

İşitme kaybı öncelikle iletişim, dil ve konuşma alanında sınırlılıklara yol açmaktadır. Oysa çevredeki sesleri duyabilmek onları anlamlandırabilmek, her birey için önemlidir ve erken çocukluk döneminden itibaren alıcı dil ve ifade edici dil gelişimi bakımından işitme kayıplı çocukların erken tanı ve cihazlandırılmalarının takip edilmesi gerekmektedir. Schorr, Roth ve Fox (2008), koklear implant (Kİ) kullanan 5-14 yaş aralığındaki çocukların (39 çocuk) dil becerilerini normal işiten (Nİ) (39 Nİ çocuk) akranları ile karşılaştırdıkları araştırma sonuçlarında erken dönemde Kİ kullanan çocukların genel olarak performansları Nİ akranlarına göre anlamlı derecede düşük olsa da sesbilgisel bellek puanları ve alıcı sözcük dağarcığı sonuçlarının yaşa uygun olduğunu belirtmişlerdir. Yapılan çalışmalar ileri derecede işitme kaybı olan çocukların, koklear implant ile birlikte dil ve konuşma algılama becerilerinde artış görüldüğünü (Geers, Brenner ve Davidson, 2003; Houston ve Miyamoto, 2010; Miyamoto, Hay-McCutcheon, Kirk, Houston ve Bergeson-Dana, 2008); koklear implant kullanımının, işitme kayıplı çocukların dil yeterliliği üzerinde çok önemli bir etki oluşturduğunu göstermektedir. Koklear implant kullanan çocuklar, işiten aynı yaştaki akranları ile karşılaştırılabilir bir seviyede sözcük üretimi, sözcüğü anlama becerisi sergilemektedir (Geers, Nicholas ve Sedey, 2003). Kİ'li çocukların biçimbirim gelişimlerini inceleyerek Nİ çocuklarla karşılaştıran Svirsky, Stallings, Lento, Ying ve Leonard (2002) ise gelişimin normal işiten akranlarından farklı olup Kİ'li çocukların geçmiş zaman ekleri ile çoğul ekleri kullanımına dair düşük performans gösterdiklerini belirtmişlerdir. Diğer yandan erken tanı, müdahale ve yoğun eğitim sağlanmadığında işitme kayıplı çocukların işiten akranları ile dil gelişimi açısından aralarındaki farkın yaşla birlikte artış gösterdiği ifade edilmektedir (Piştav Akmeşe ve Acarlar, 2016; Piştav Akmeşe ve Kirazlı, 2016; Yücel, 2018).

İşitme kaybında geç tanılama ver erken dönemde yoğun eğitim alınmaması durumunda çocuklar iletişim, dil ve konuşma gelişimi bakımından işiten akranlarına göre geride kalmaktadırlar (Piştav Akmeşe, 2015). Bu nedenle erken dönemde tanı ve cihazlandırmayı takiben eğitime başlanması, aile katılımını gerektirmektedir. Tüm bu işlemlerin yapılandırılmasında ebeveynlerin bilgi gereksinimlerini karşılayacak, çocukla iletişimlerini güçlendirecek yöntemleri öğrenmeleri önem arz

etmektedir. Aile katılımı noktasında erken dönem iletişim, dil ve konuşma becerilerinin desteklenmesinde önemli bir rolü bulunan odyoloji ve konuşma bozuklukları uzmanlarının (OKBU) aile ile işbirliği sağlaması oldukça önemlidir. Son bir yılda pandeminin etkisi ile artan çevrimiçi uygulamalar da düşünüldüğünde OKBU'ların yüz yüze veya dijital iletişim uygulamaları yoluyla İK çocukların aileleri ile işbirliği süreçlerinin incelenmesine gereksinim duyulmuş; OKBU'ların İK çocukları erken çocukluk döneminde nasıl takip ettikleri, aile ile ne düzeyde ve ne gibi çözüm yolları kullanarak iletişim-işbirliği kurabildiklerinin incelenmesinin önemli olduğu düşüncesiyle bu çalışmada, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde çalışan OKBU'nun 0-3 yaş aralığında işitme kayıplı çocukların iletişim, dil ve konuşma gelişiminin desteklenmesinde ebeveynler ile işbirliği deneyimleri hakkındaki görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın problem cümlesi 0-3 yaş aralığındaki işitme kayıplı çocuklarla çalışan OKBU'ların; işitme kaybı olan çocukların,

- Dil gelişimlerinin desteklenmesine yönelik görüşleri nelerdir?
- İletişim ve konuşma gelişimlerinin desteklenmesine yönelik görüşleri nelerdir?
- Dil gelişimlerinin desteklenmesinde, aile ile işbirliğine dayalı etkili uygulamalar hakkındaki görüşleri nelerdir?
- İK'lı 0-3 yaş aralığındaki çocuklara sunulan hizmetlerin niteliğinin artırılmasına yönelik görüş ve önerileri nelerdir? olarak belirlenmiştir.

GEREÇ VE YÖNTEM

Çalışma nitel araştırma yönteminde betimsel olarak desenlenmiş bir araştırmadır. Katılımcıların görüşlerini temel alan bu araştırmada veriler, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile 2019-2020 bahar yarıyılında toplanmıştır (Bogdan ve Biklen, 2007; Creswell, 2005; Yıldırım ve Şimşek, 2008). Nitel araştırmalarda en sık rastlanılan teknikler görüşme, gözlem ve döküman analizi veri toplama teknikleridir. Çalışmada veri toplama aracı olarak uzman görüşü alınarak hazırlanmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşmelerde elde edilen veriler, içerik analizi ile analiz edilmiştir.

Katılımcılar

Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde OKBU olarak görev yapan, erken çocukluk döneminde işitme kayıplı çocukla çalışan 10 katılımcının oluşturduğu çalışma grubunun belirlenmesinde, amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Maksimum çeşitlilik ile ölçüt örnekleme temel alınarak çalışma grubu belirlenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Ölçüt örnekleme a) özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde çalışıyor olmak, b) 0-3 yaş aralığındaki işitme kayıplı çocuklarla çalışan OKBU olmak c) gönüllü onam formunu doldurarak katılıma gönüllü olmak ölçütleri temel alınarak izlenmiştir. OKBU'lara ait demografik bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri (n:10)

	Ortalama
Yaş ortalaması	27 (min: 24-maks:35)
Cinsiyet	
Kadın	OKBU1- OKBU2- OKBU3 OKBU4 OKBU5- OKBU6-OKUBU7 OKBU8- OKBU9-OKBU10
Mezun olduğu yüksek lisans programı	
Odyoloji ve konuşma bozuklukları	OKBU1- OKBU2- OKBU3 OKBU4 OKBU5- OKBU6 OKBU7-OKBU8 OKBU9- OKBU10
Eğitim düzeyi	
Yüksek Lisans	OKBU1- OKBU2- OKBU3-OKBU4 OKBU5-OKBU6- OKBU8-OKBU9 OKBU 10
Doktora devam	OKBU7
Ebeveynlerine ev içi etkileşim süreçleri ile ilgili önerileri	
Çocuğun ilgisinden yola çıkarak günlük rutinler, birlikte kitap bakmak, etkileşime yönelik her tür ev içi etkinlikler. Dikkat süresini temel alarak materyal, kitap kullanmak.	OKBU1- OKBU2- OKBU3 OKBU4 OKBU5- OKBU6-OKBU7-OKBU8 OKBU9- OKBU10
Ebeveynlerin çocukla günlük kitap bakma süresi önerisi	
15 dakika-30 dakika	OKBU9
30 dakika –1 saat gibi bir zaman dilimi	OKBU1- OKBU 2- OKBU 3- OKBU 4- OKBU 5- OKBU 6- OKBU7- OKBU8-OKBU10
Ebeveynlere önerdikleri ve sıklıkla kullandıkları materyaller	
Oyuncaklar, hayvanlar, meyveler, renkli kartlarla aynı-farklı şekilde renkleri öğrenme, top vb oyuncaklarla al-ver-at-gol gibi hem eğlendirici hem öğretici oyunlar. Olay örgüsünü onlar için bol resimli kitaplar. Dikkat süresine göre ev içi etkinliklerin tümü.	OKBU1- OKBU2- OKBU5 OKBU9- OKBU10
Kukla, maske, ayna etkinlikleri, hayvan resimlerine ait kartlar. Üç boyutlu oyuncaklarla oynama/çalışma	OKBU6- OKBU7-OKBU8

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların 27 yaş ortalamasında (min:24 max:35), yüksek lisans mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcılardan yalnızca biri (OKBU7) doktora eğitimine devam ederken, OKBU'ların tümü çalıştıkları çocukların ebeveynlerine ev içi etkileşim süreçleri ile ilgili önerilerinin neler olduğu sorulduğunda çocuğun ilgisinden yola çıkarak günlük rutinleri temel almalarını, birlikte kitap bakmalarını, etkileşime yönelik her tür ev içi etkinlikler önerdiklerini bildirmişlerdir. OKBU1-10 (katılımcıların tümü) sıklıkla çocuğun dikkat süresini temel alarak materyal, kitap kullanmaları konusunda ailelere rol model olduklarını eklemiştirler. Ebeveynlerin çocukla günlük kitap bakma süresi önerileri incelendiğinde OKBU9 günde 15 dakika-30 dakikanın yeterli olacağını velilerine de bu yönde öneride bulunduğu ilişkin görüş bildirirken; OKBU9 hariç diğer katılımcılar günlük 30 dakika–1 saat gibi bir zaman dilimini önerdiklerini belirtmişlerdir. OKBU1-10 (katılımcıların tümü) ebeveynlere önerdikleri ve sıklıkla kullandıkları materyaller incelendiğinde öncelikle oyuncaklar, hayvanlar, meyveler, renkli kartlar dikkati çekmektedir. Bu materyaller aracılığı ile aynı-farklı şekilde renkleri öğrenme, top vb oyuncaklarla al-ver-at-gol gibi hem eğlendirici hem öğretici oyunlar oynadıklarını, olay örgüsünü tanımlamak için etkileşimli kitap okuma etkinlikleri ile bol resimli kitaplar tercih ettiklerini bildirmiştir. Dikkat süresine göre ev içi etkinliklerin tümünde bu materyallerin kullanılmasına dikkat ettiklerini bildiren katılımcılar, ebeveynlerin ev rutinlerinin çocukla planlanmasının önemine değinmişlerdir (OKBU1-OKBU2-OKBU5-OKBU9-OKBU10).OKBU-6-OKBU7-OKBU8 ise sıklıkla kukla, maske, ayna etkinlikleri, hayvan resimlerine ait kartlar kullandıklarını, özellikle üç boyutlu oyuncaklarla oynama/çalışmalarına yer verdiklerini belirtmişler, bu konuda da ailelere danışmanlık yaptıklarını vurgulamışlardır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler, 11 sorunun yer aldığı form kullanılarak toplanmıştır. Uzman görüşleri alınarak hazırlanan görüşme formundaki sorular eşliğinde OKBU'larla birebir görüşmeler yapılmıştır. Beş demografik, altı açık uçlu soru her OKBU ile görüşmede aynı sıra ile sorulmuştur. Yaş, cinsiyet, en son bitirilen okul (üniversite ve bölüm), 0-3 yaş aralığındaki çocukların ebeveynlerine ev içi etkileşim süreçleri ile ilgili ne tür önerilerde buldukları ve günde ne kadar süre olmasını önerdiklerine ilişkin sorular demografik soruları oluştururken; 0-3 yaş arası iştme kayıplı çocukla çalışma sürecine ve bu sürecin çocukların dil ve iletişim gelişimine etkisi hakkında görüşleri, İK çocukların iletişim, dil ve konuşma gelişimine yönelik hangi materyaller kullanılması gerektiği ve çocukların ilk karşılaşacakları kitapların hangi özelliklere sahip olması gerektiği ile ilgili görüşleri, eğitimde kullanılacak kitapların resim, içerik, görsellik özellikleri, 3 yaş altındaki normal gelişim gösteren çocuklar ya da iştme kayıplı çocukların, kendilerine okunan kitaplara verdikleri tepkiler hakkında görüşleri ile erken okuryazarlık kavramının kendilerine ne çağrıştırdığı hakkındaki görüşlerini temel alan sorular yöneltilmiştir. Verdikleri yanıtların, betimsel dökümleri yapılarak içerik analizine tabi tutulmuştur. Görüşmeler sonucunda katılımcıların görüşlerini içeren toplam 39 sayfa ve 8324 sözcük, 475 paragraf ve 1107 satır analize dahil edilmiştir. Öncelikle ilk iki araştırmacı bağımsız okuma ve kodlama gerçekleştirmiş, katılımcıların sorulara verdikleri yanıtlarda kodlamalar tamamlandığında bağımsız kodlayıcılar tarafından elde edilen kodlayıcılararası güvenilirlik verisi %92 olarak tespit edilmiştir. Analiz sonucunda tema ve alt temalara ulaşılmıştır. Tablo 2'de katılımcılara yöneltilen sorulara yer verilmiştir.

Tablo 2. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

<p>Demografik bilgilere dayalı sorular</p> <p>1) Yaş:</p> <p>2) Cinsiyet:</p> <p>3) En son bitirdiğiniz ya da devam ettiğiniz üniversite ve bölüm:</p> <p>4) 0-3 çocukların ebeveynlerine ev içi etkileşim süreçleri ile ilgili ne tür önerilerde bulunuyorsunuz?</p> <p>5) Eğer öneriyorsanız günde ne kadar süre olmasını öneriyorsunuz?</p> <p>Görüşme soruları</p> <p>SORU 1) 0-3 yaş arası işitme kayıplı çocukla çalışma sürecine ve bu sürecin çocukların dil ve iletişim gelişimine etkisi hakkında görüşleriniz nelerdir?</p> <p>a) Bu yaş grubu işitme kayıplı çocukla çalışan bir uzman/öğretmen (odyolog, odyoloji ve konuşma bozuklukları uzmanı, dil konuşma terapistleri) sizce nelere dikkat etmelidir?</p> <p>SORU 2) 0-3 yaş arası işitme kayıplı çocukların iletişim, dil ve konuşma gelişimine yönelik hangi materyaller kullanılmalıdır?</p> <p>a) 0-3 yaş arası çocuk kitaplarının eğitimde kullanılmasına ilişkin görüşleriniz nelerdir?</p> <p>b) Çocuk kitaplarının, 0-3 yaş işitme kayıplı çocukların gelişimine etkisi hakkında görüşleriniz nelerdir?</p> <p>c) Sizce işitme kayıplı çocukların kitapla tanışma yaşı kaç yaşta olmalıdır?</p> <p>SORU 3) 0-3 yaş arası işitme kayıplı çocukların ilk karşılaşacakları kitaplar hangi özelliklere sahip olmalıdır?</p> <p>a) Bir eğitmen / uzman olarak işitme kayıplı çocuklara kitap seçerken nelere dikkat edilmelidir?</p> <p>SORU 4) Eğitimde kullanılacak kitapların işlevsel olması amacıyla resim, içerik, görsellik bakımından nasıl olmasını önerirsiniz?</p> <p>SORU 5) 3 yaş altındaki normal gelişim gösteren çocuklar ya da işitme kayıplı çocukların, kendilerine okunan kitaplara verdikleri tepkiler hakkında neler düşünüyorsunuz?</p> <p>a) 0-3 yaş arası işitme kayıplı çocuklara kitap okunması gerekirse kitabın okunması süreci hakkında görüşleriniz nelerdir (aynı kitap kaç kez okunmalı, nasıl okunmalı vb)</p> <p>b) İşitme kayıplı bebekler ve çocukların kitaplarla tanıştırılmasının okuryazarlık edinim sürecine yönelik etkileri nelerdir?</p> <p>c) İşitme kayıplı çocuklar sizce harflerle ne zaman tanışmalıdır?</p> <p>d) 0-3 yaş arası işitme kayıplı çocukların eğitiminde ebeveynlere düşen rol sorumluluklara ilişkin görüşleriniz nelerdir?</p> <p>SORU 6) Erken okuryazarlık kavramı size ne çağrıştırılmaktadır?</p>

BULGULAR

Çalışmada OKBU'ların çalıştıkları çocukların özellikleri ve işitme kaybının etkisini dikkate alarak uygulamalarında iletişim, dil ve konuşma gelişimine yönelik ne tür etkinliklere yer verdikleri, hangi materyalleri tercih ettikleri ve aile ile nasıl bir iş birliği süreci izledikleri irdelenmiştir. Çocuğun gelişimini değerlendirmede takip ettikleri yöntemler ile hizmetlerin nasıl olması gerektiğine yönelik görüşleri de bulgularda yer almaktadır. Araştırmada elde edilen tema ve alt temalar Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Ana ve Alt Temalar

Ana ve alt temalar
1- Yönlendirici Faktörler
Erken dönemde eğitime başlanması Çocuğun gelişiminin izlenmesi
2- Eğitim Uygulamalarında Bileşenler
Personel-aile ve eğitim kurumları Uygulamaların niteliği ve hesapverilebilirlik
3- Ebeveyn Çocuk Etkileşimi
Günlük rutinlerde etkileşim Aile yaşamında güven ve desteklerle etkileşim
4- Süreklilik ve İzleme
Personel gereksinimleri/yeterlikleri Sistemantik ve işbirliğini temel alan çalışmalar

Tablo 3 incelendiğinde yönlendirici faktörler ana teması altında “Erken dönemde eğitime başlanması, Çocuğun gelişiminin izlenmesi” alt temaları; eğitim uygulamalarında bileşenler ana teması altında “Personel-aile ve eğitim kurumları, Uygulamaların niteliği ve hesapverilebilirlik” alt temaları; ebeveyn çocuk etkileşimi ana teması altında “Günlük rutinlerde etkileşim, Aile yaşamında güven ve desteklerle etkileşim” alt temaları; ve süreklilik ve izleme ana teması altında “Personel gereksinimleri/yeterlikleri, Sistemantik ve işbirliğini temel

alan çalışmalar” alt temaları yer almaktadır. Katılımcıların tamamının erken tanı ve değerlendirme, aile ile işbirliği ve aile eğitiminin önemine değindikleri; uzmanların iletişim, dil ve konuşma gelişimlerinin takibinde güncel gelişmeleri, bilimsel dayanaklı uygulamaları takip etmelerinin önemine dikkat çektikleri belirlenmiştir. Personelin eğitimleri kadar kurumsal destekler, sistemantik işbirliğine de vurgu yapmışlardır. Bununla birlikte OKBU'ların hepsi (OKBU1-OKBU10); Dil ve konuşma gelişimlerinin desteklenmesine yönelik alınan hizmet içi eğitimlerin niteliğinin önemli olduğunu, hizmetiçi eğitimlerin etkili bir öğretim sürecini yapılandırma, tercih ettikleri materyaller, yöntem teknikler konusunda etkisini belirtmişlerdir. Çalışmanın 4 ana temasına ilişkin katılımcı görüşleri doğrudan alıntılarla aşağıda betimlenmiştir.

1- Yönlendirici Faktörler

Çalışma grubunda yer alan OKBU'lar erken tanı ve müdahalenin önemi, uzman aile işbirliği, erken eğitim vurgusu yaparken; İK çocuğun gelişiminin izlenmesinde kurumlararası sistemantik işleyişin de önemine değinmişlerdir.

Örneğin; **OKBU 2:** 0-3 yaş, dil gelişimi açısından çok önemli bir zamandır. Doğru ve erken tanı alan, uygun cihazlanan çocukların dil gelişiminin sağlıklı olması açısından 0-3 yaş kritik dönemdir. Bu yaş çocuklarıyla doğru iletişim kurup, çocuğun ihtiyaçları doğrultusunda ve aileninde uyum sağlayacağı bir çalışma sürdürülmelidir. Kritik süreç erken çocukluk aile ile işbirliği için önemli bir süreç.

OKBU 3: Bu dönem çok önemli. İşitme kayıplı çocukların eğitiminde sürdürülebilirlik ve kalıcılık çok önemlidir. Bunun için ailelerin tam anlamıyla bilinçli davranarak evde eğitime devam etmesi gerekir.

Aile eğitimi kadar bir diğer önemli faktörün erken çocukluk döneminde işitme kayıplı çocukla çalışan özel eğitim öğretmeni, odyoloji ve konuşma bozuklukları uzmanı, psikolog ve diğer personelin yeterlikleri olduğunu ifade etmişlerdir. Bu nedenle 0-3 yaş aralığındaki çocukların takibinde çocuğun dil ve konuşma gelişimlerinin desteklenmesine yönelik alınan hizmet içi eğitimlerin niteliğinin önemli olduğunu, personelin erken çocukluk gelişimi konusunda yeterlik sahibi olması gerektiğini belirtmişlerdir.

2- Eğitim Uygulamalarında Bileşenler

İkinci ana temada personel sorumlulukları, yeterlikleri, eğitim materyallerinin etkililiği ve eğitimin süresi, erken tanı erken müdahalenin etkisine yoğunlaştıkları belirlenmiştir. Katılımcı görüşlerinden elde edilen alt temalarda eğitim uygulamaları açısından personel-aile ve eğitim kurumlarının özellikleri kadar uygulamaların niteliği ve hesapverilebilirlik kavramlarının da önemine dikkat çekilmiştir.

OKBU4: *Aile doğru bilgilendirilmeli, aile içi iletişim, terapiye aileyi dahil etmek ve izleyip aileyi bilgilendirmek, çocuğu doğru bataryalarla değerlendirmek, çocuk hakkında bilgiler alıp ilgisi doğrultusunda seansları oluşturmak, terapide çocuğa söz hakkı vermek, terapi sırasında çocuğun dikkatini çekecek ses tonu ve mimik kullanmak, bilgilendirme ve gösterip model olmak, mimik kullanmak önemli bence.*

OKBU5: *Genelde materyal. Her çocuğu ihtiyacına ve isteğine göre değişiyor. Bazı çocuklar oyun kurmak çok iyi. Basit taşıtlarla bile birçok cümle kurulabiliyor. Bazı çocuklar kitaplar seviyor, çocuk ne seviyorsa ona katkı yapmayı tercih ediyorum. Çocuğun ihtiyacı nedir ev ortamı nasıl seviyeye uygun kitaplar önemli*

OKBU8: *Bu yaş grubu işitme kayıplı çocukla çalışan bir uzman/ eğitmenin konuşmasında değişiklikler yapması gerekmektedir. Eğitimi verecek olan kişinin konuşmasında kelimeler arasında duraklamalı, daha yüksek perdeden konuşmalı, basit ve kısa cümleler kurmalıdır. Çocuğun konuşması için ara vermeli, sabırla onu beklemeli ve bunu yaparken sakın ve anlayışlı bir tavır olmalıdır. Eğitimde konuşma ses tonu dudak hareketleri önemli, şeklinde görüş bildirmişlerdir.*

3- Ebeveyn Çocuk Etkileşimi

Üçüncü ana temada katılımcılar ebeveyn çocuk etkileşiminin önemine ve günlük rutinlerde etkileşim kurulmasının iletişimi, dil ve konuşmanın desteklenmesi açısından gerekliliğine değinmişlerdir. OKBU'lar aile içinde ebeveynler arası dayanışmaya, geniş aileye ve uzman desteğine de görüş bildirmişlerdir. Uzmandan alınan sosyal desteklerin aile yaşamında güven ve iş birliğine olumlu etki sağladığını vurgulamışlardır. OKBU'lar uzmanların ailelere rol model olmaları gerektiğine vurgu yapmışlardır. Örneğin kitap okuma, çocukla iletişim, akran etkileşiminin desteklenmesinin çocukların etkileşim kurma sıklıklarını artırdığını belirtmişlerdir.

OKBU 2: *İK çocukların gelişimi normal işiten çocukların gelişimine yakınsa erken okuryazarlık çalışmalarına katılması İK çocuklar için faydalı olacaktır. İşitme kayıplı çocuk için çok önemli etkinlikler planlanmalı.*

OKBU 5: *Ailenin rolü çok önemli. Çocuklara bu kitap, bu kedi, bu inek diye öğretsek bile olay örgüsü farklı bir şey mutlaka görmeliler ve muhakeme kurmalı. Muhakeme önemli tekrar ve olay örgüsünü anlamasına yardımcı olmamız gerekir. Bu konuda aileye bol resimli kitaplar önermeli ve girdiyi aile ve yetişkin çocuğa vermeli şeklinde görüş bildirmişlerdir.*

Erken çocuklukta değerlendirmenin niteliği kadar hizmetlerin sürdürülebilirliğine de dikkat çeken katılımcılar, erken çocukluk ve okul öncesi dönemde sağlanan iyi bir eğitimin ileri yıllarda işitme kayıplı çocuk için okuma yazma, matematik becerileri ile sosyal duygusal gelişim, akran etkileşimi açısından kritik olduğunu ifade etmişlerdir.

4- Süreklilik ve İzleme

Bu temada erken çocuklukta dil gelişiminin desteklenmesi bakımından personel gereksinimlerinin dikkate alınmasına vurgu yapan katılımcılar, personelin ne tür eğitime ihtiyaç duyduğunun önemli olduğunu belirtmiştir, aynı zamanda da personelin uzmanlığının yeterlikler bağlamında izlenmesi gerektiğine yönelik görüş bildirmişlerdir. Öte yandan sistematik ve işbirliğini temel alan çalışmalar ile disiplinler üstü planlanan araştırmaların da önemine vurgu yapan katılımcılar, sağlık, eğitim, sosyal hizmetler, sanat ve spor içerikli çalışmaların planlanmasında hem aile, hem de çocuğun birlikte değerlendirilmesinin altını çizmişlerdir.

OKBU 7: *Bu yaş grubunda öncelikle belirleyici etken amplifikasyon yaşı, rehabilitasyon ve ailedir. 0-6 ayda cihazlandırılmış bebek hastanın dil ve iletişim becerileri bakımından yaşitlarıyla arasındaki fark minimal olmaktadır. Erken tanı rehabilitasyon çok önemli takip edilmeli*

OKBU 10: *Bir çocuğun gelişim aşamalarına uygun olacak şekilde beklenti oluşturmaları ve yine bu gelişime yönelik günlük aktiviteler ve rutinler oluşturmaları gerekmektedir. Ev ortamının eğitime yönelik zenginleştirilmesi öncelikli olmalıdır.*

Süreklilik ve izleme temasında katılımcılar anne-babanın eğitimdeki model olma durumu göz önüne alındığında, anne-babanın eğitimde aktif rol almasının şart olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra ailenin, çocuğun eğitim aldığı özel eğitim merkezindeki odyologla işbirliği içerisinde çalışması gerektiğini, sistematik bir işbirliği kurulmasının çocuğun gelişimi açısından önemli olduğunu bildirmişlerdir. Ayrıca uygun beklenti oluşturulmasının önemine de vurgu yapmışlardır.

TARTIŞMA

İşitme kaybı olan çocuklar normal gelişim gösteren akranları ile benzer sırada ve aynı öğretim yaklaşımları kullanılarak öğrenebilirler. Ancak işitme kaybına bağlı konuşma ve dil gelişiminde gecikmeler, çocukların okul çağı yaşantılarında birtakım sınırlılıklara yol açmakta, öğrenmeye hazır bulunuşluk ve akademik performanslarını etkilemektedir. İşitme kayıplı çocuklar sözcük dağarcığı ve dil gelişiminde yaşanan sınırlılıklara bağlı okuma yazma becerilerini edinmede güçlük yaşamaktadırlar (Işıkoğan Uğurlu 2020; Kyle ve Harris, 2006). Bu nedenle erken dönem tanılama ve cihazlandırma işitme kayıplı çocukların iletişim, dil ve konuşma gelişimlerinde büyük bir önem taşımaktadır. Erken dönemde tanılanan (0-3 ay), işitme cihazı ile erken dönemde işitsel sözel eğitime başlayan çocukların dil ve iletişim becerilerinin gelişimi için gerekli olan ön koşulu sağlanmış olur (Geers, Brenner ve Davidson, 2003). Ayrıca erken dönemde ailelerin çocuklara zenginleştirilmiş bir çevre ve dil yaşantısı sunmaları da önemlidir (Clark ve Terry, 2004; WHO, 2020). Erken çocukluk döneminde iletişim, dil konuşma gelişimlerinin desteklenmesinde aile-uzman iş birliği gerekli görülmektedir (Dinçer D'Alessandro, 2020). Araştırmaya katılan OKBU'lara ilk soruda 0-3 yaş aralığında işitme kayıplı çocuklarla çalışan uzmanları çocuğun dil gelişiminin desteklenmesine yönelik görüşleri sorulduğunda; erken tanı müdahale ve evde eğitimin sürdürülmesine vurgu yaptıkları dikkat çekmektedir. OKBU'lar çocuğun erken tanı ile birlikte doğru yönlendirme yaşantısına ve odyoloji dil konuşma bozuklukları uzmanı ile ailenin birlikte çalışmasına değinerek; erken cihazlanma ve erken rehabilitasyonun çocukların dil ve iletişim gelişimine pozitif etkisi olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir. Bu bulgu alan yazın bulguları ile benzerdir. OKBU'ların 0-3 yaş aralığındaki işitme kayıplı çocukların iletişim ve konuşma gelişimlerinin desteklenmesine yönelik görüşleri ise çoğunlukla erken tanı ve materyallerin etkisi kadar, ev ortamında ailenin eğitimsel ve çevresel faktörleri düzenlemesi yönündedir. Nitekim alan yazında da belirtildiği gibi işitme kaybında erken çocukluk döneminde, aile ortamı, aile ile uzmanlar arasındaki iş birliği, eğitimsel ve öğretimsel faktörler çocukların gelişimi yakından etkilemektedir (Boons ve ark., 2013; Kirazlı, 2015; Piştav Akmeşe, 2015; Piştav Akmeşe ve Acarlar, 2016; Piştav Akmeşe ve Kirazlı, 2016; Yücel, 2011; Yücel, 2018). Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization-WHO) 2021 yılı verileri incelendiğinde 2050'ye kadar yaklaşık 2,5 milyar insanın farklı derecelerde işitme kaybı ile karşı karşıya kalacağı öngörülmektedir. İşitme rehabilitasyonuna yönelik uzman desteği ve toplumun erken tanı ve tedavide bilinç sahibi olmasına dikkat çekilmektedir (WHO, 2021). Dünyada bilgi edinme ve bağımsız yaşamda okumanın önemi vurgulanan araştırmalarda UNESCO (2019) işitebilme yetisi ile yakından ilişkili olan okuryazarlık yaşam boyu öğrenmenin ayrılmaz bir parçası olarak tanımlanmıştır. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasında okuryazarlık üzerine politikalar geliştirilmesi, her bireyin erken dönemden itibaren okuma yazma becerilerinin desteklenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu anlamda

eğitim politikalarının hedefleri arasında a) erken çocukluk bakımı ve eğitimi yoluyla sağlam temeller oluşturmak, b) her çocuk için kaliteli temel eğitim sağlamak c) temel okuryazarlık becerilerinden yoksun kalan çocuklar ve yetişkinler için işlevsel okuryazarlık düzeylerinin desteklemek amaçlı çalışmalar d) okuryazarlık becerilerini destekleyici ortamlar geliştirmek (UNESCO, 2019) hedefleri belirlenmiştir. Oysa işitme kayıplı çocukların temel okuma-yazma becerilerinde yaşadıkları güçlükler düşünüldüğünde, okuma başarılarının işiten akranlarına göre daha düşük seviyede olduğu dikkate alınmalı (Traxler, 2000) erken dönemden itibaren aile temelli iletişim, dil ve konuşma gelişimleri ile okuma, yazma, matematik, temel akademik becerileri desteklenmelidir (Reach Out ve Read, 2010).

OKBU'ların bir diğer dikkat çektikleri nokta ise işitme kayıplı çocukların dil gelişimlerinin desteklenmesinde aile ile işbirliğine dayalı etkili uygulamalardır. Ailelere yönelik 0-3 yaş grubunda çalışma sürecinde özellikle anne ile seanslara girdiklerini belirtmişlerdir. Çünkü annenin çocukla daha sık vakit geçirdiğini vurgulamışlardır. Ailelerin eğitimlere katılımını ve gözlem yapmalarının önemini, çocukla evde yapabilecekleri hakkında fikir sahibi olmaları açısından tanımlamışlardır. Seanstaki etkinliklerin ev rutinlerine geçirilebilmesi açısından aile işbirliğini önermişlerdir. Ebeveyn-çocuk etkileşimi ana temasında sıklıkla vurguladıkları bu önerileri, alan yazın bulguları ile de benzerlik göstermektedir. Örneğin; Geers, Brenner ve Davidson (2003) işitme kayıplı çocukların dil becerilerinde beklenen gelişmelerin sağlanabilmesi için aile eğitiminin erken tanı, müdahale ve cihazlandırma kadar etkili bir faktör olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla işitme kayıplı çocukların dil gelişimlerinin desteklenmesinde aile ile işbirliğine dayalı etkili uygulamalar gerekmektedir. Bu anlamda OKBU'lar ailenin çocuğun dikkatini çekecek resimli, ses çıkartan kitaplar, ağıza götürme tehlikesine karşını kalın kaplı çabuk yırtılmayacak kitaplar tercih edilebileceğini belirtmişlerdir. Yanı sıra materyallerin tercihinde kronolojik yaş ve dil yaşının önemli olduğunu, ailenin 0-3 yaşta oyuncak hayvanlarla hayvan sesleri çıkartma, renkli kartlarla aynı-farklı şekilde renkleri öğrenme, top vb oyuncaklarla al-ver-at-gol gibi hem eğlendirici hem öğretici oyunları oynayabileceklerini bildirmişlerdir. Alanyazında Poon ve Zahidman-Zahit (2013) tarafından da belirtildiği gibi işitme kayıplı çocukların ailelerinin tüm bu süreçleri güçlü bir biçimde gerçekleştirebilmeleri için sosyal desteklere gereksinimleri bulunmaktadır. Özellikle bağlamsal bir sistematiklikle işitme kayıplı çocukların işiten ebeveynlerinin evde çocuklarının dil becerilerini ne yönde ve nasıl desteklemeleri gerektiği konusunda çok boyutlu gereksinimleri bulunmaktadır. Bilgi, sosyal destek ve daha birçok açıdan desteğin işlevselliğinin de incelenmesini öneren araştırma bulguları, bu araştırmada OKBU'ların işitme kayıplı çocukların evdeki doğal ortamları ve yaşamlarındaki rutinlerini hedef alan eğitim uygulamalarına yönelik önerileri örtüşmektedir.

Bu araştırma bulgularında erken tanı ve değerlendirme ile aileye sağlanan desteklerin çocuk ve ebeveynleri güçlendirdiğine dikkat çekilmiş; ebeveynlerin İK çocukları için uzmanla işbirliğinin ve erken dönemde eğitime başlanmasının önemine vurgu yapılmıştır. İşitme kaybı, dil ve konuşma gelişimini olumsuz etkilediğinden erken eğitime başlanması, nitelikli ve sistematik destekler sunulması önemlidir. Son bir yıldır özellikle koronavirüs nedeni ile yüz yüze eğitim yerine uzaktan öğretim uygulamaları ile eğitim hizmetlerinin yürütülmesi göz önüne alındığında, dijital materyallerin etkisi de ön plana çıkmıştır. Bu anlamda İK çocukların eğitime, rehabilitasyon ve sağlık hizmetlerine erişimleri için etkileşimi artırıcı çevrimiçi materyaller hazırlanabilir. İşitme kayıplı çocuklar için hazırlanacak bu materyallerin, görsel, hareketli, dikkat çekici, öğretici olması gerekmektedir. Ayrıca eğitim hizmetleri mutlaka çocukların aile ortamları ve ebeveynlerin özellikleri, gereksinimleri de dikkate alınarak planlanmalıdır. Çocukla yetişkin etkileşiminde oyun ve materyallere yer verilmeli, ailenin öğretim sürecine katılımı sağlanmalıdır. Uzmanlar çocukla çalışmaları sırasında ailelerin kendilerini izlemelerini sağlayabilirlerse, rol model olabilirler.

Bu araştırma 0-3 yaş aralığında işitme kayıplı çocuklarla çalışan OKBU'ların deneyimlerine dayalı görüşleri içermektedir. İlerleyen araştırmalarda yüz yüze eğitim ve online eğitim sürecinde İK çocukların iletişim, dil ve konuşma gelişiminin desteklenmesine yönelik uygulamaların etkisi araştırılabilir. Öğretmenler ve odyoloji konuşma bozuklukları uzmanlarının sistematik bir biçimde, işbirliğini sağlayacak teknolojik yazılımlar geliştirilebilir. Özellikle dijital iletişimin öne çıktığı günümüzde genel eğitim ortamlarına ve/veya özel eğitim ortamlarına devam eden işitme kayıplı çocuklar için materyal hazırlanabilir, öğretmen adayları ve ailelerin de katılım gösterdiği çalışmalar planlanabilir.

Ethics Committee Approval: The study was carried out in accordance with the principles of the Declaration of Helsinki.

Informed Consent: Participants were informed about the scope and purpose of the study; Written consent was obtained from ASDS specialists working with children with hearing loss in early childhood in special education and rehabilitation centers, after they filled out the voluntary consent form for their participation in the study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept - PPA, NK, GK, TK; Design - PPA, NK; Supervision - PPA, TK; Resources-PPA, NK, GK; Data Collection and/or processing - PPA, NK, GK; Analysis and/or interpretation - PPA, NK, GK, TK; Literature Search - PPA, NK, GK; Writing Manuscript - PPA, NK, GK.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Financial Disclosure: None.

***Presentation:** This study was presented as an oral presentation at the X. Congress of Audiology and Speech Disorders on 25-27 December 2020.

Etik Kurul Onayı: Çalışma Helsinki Deklarasyonu prensiplerine uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

Bilgilendirilmiş Onam: Katılımcılar çalışmanın kapsamı ve amacı hakkında bilgilendirilmiş olup; özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde OKBU olarak görev yapan, erken çocukluk döneminde işitme kayıplı çocukla çalışan uzmanlardan çalışmaya katılımı ile ilgili gönüllü onam formunu doldurmaları ile yazılı izin alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız.

Yazar Katkıları: ir -PPA, NK, GK, TK; Tasarım - PPA, NK; Denetleme - PPA, TK; Kaynaklar - PPA, NK, GK; Veri Toplanması ve/veya İşlenmesi - PPA, NK, GK; Analiz ve/veya Yorum - PPA, NK, GK, TK; Literatür Taraması - PPA, NK, GK; Yazıyı Yazan - PPA, NK, GK.

Çıkar Çatışması: Yoktur.

Finansal Destek: Finansal destek kullanılmamıştır.

***Sunum:** Bu çalışma 25-27 Aralık 2020 X. Odyoloji ve Konuşma Bozuklukları Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKLAR

- Bogdan, C. R. ve Biklen, S. K. (2007). *Qualitative reseach for education*. Boston: MA: Allyn ve Bacon, Inc.
- Boons T., Raeve L.D., Langereis, M., Peeraer, L., Wouters, J., & Wieringen, A. (2013). Expressive vocabulary, morphology, syntax and narrative skills in profoundly deaf children after early cochlear implantation. *Research in Developmental Disabilities*, 34(6), 2008-2022.
- Clark, K.A. & Terry, D.L. (2004). Family and early school intervention for the new era child. Roeser RJ, Downs MP, editors. *Auditory Disorders in School Children*. New York, USA: Thieme; (p. 211-232).
- Creswell, J. (2005). *Educational research, planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research*. New Jersey: Pearson Merrill Prentice Hall.
- Diñçer D'Alessandro, H. (2020). İşitme yetersizliği olan çocuklarda aile eğitimi. Piştav Akmeşe ve B. Altunay (Eds.). *İşitme Yetersizliği ve Görme Yetersizliği Olan Çocuklar ve Eğitimleri*. (s. 165-177). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Geers, A. E., Brenner, C. & Davidson L. (2003a). Factors associated with development of speech perception skills in children implanted by age five. *Ear and Hearing* 24, 24-35.
- Geers A.E, Nicholas, J.G.; Sedey, A.L. (2003b) Language skills of children with early cochlear implantation. *Ear Hear*. 24(1), 46S-58S. doi: 10.1097/01.AUD.0000051689.57380.1B. PMID: 12612480.
- Houston, D.M., & Miyamoto, R.T (2010). Effects of early auditory experience on word learning and speech perception in deaf children with cochlear implants: Implications for sensitive periods of language development. *Otol Neurotol*. 31(8), 1248-1253
- İşıkdogan Uğurlu, N. (2020). İşitme yetersizliği ve okuma-yazma eğitimi. P. Piştav Akmeşe ve B. Altunay (Ed.). *İşitme Yetersizliği ve Görme Yetersizliği Olan Çocuklar ve Eğitimleri* (s.99-124). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kemaloğlu, Y. (2016). Türkiye'de sağlıkların görünürlüğü ve toplumsal ve eğitimsel sorunları üzerine demografik bir inceleme. In. E.n Arık (Ed.). *Ellerle Konuşmak: Türk İşaret Dili Araştırmaları* (s.86-105). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kirazlı, G (2015). Koklear implantlı ilkökul birinci sınıf öğrencilerinde frekans modülasyon sistemi kullanımının öğrenmeye katkısı. Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Odyoloji yüksek lisans tezi, İzmir.
- Kyle, F.E. & Harris, M. (2006). Concurrent correlates and predictors of reading and spelling achievement in deaf and hearing school children. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 11(3), 273- 288.
- Mathers C, Smith A, Concha M. (2000). *Global burden of hearing loss in the year 2000*. Geneva, World Health Organization, https://www.who.int/healthinfo/statistics/bod_hearingloss.pdf (25.04.2021).
- MEB (2018). Özel eğitim hizmetleri yönetmeliği, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180707-8.htm> (27 Haziran 2020).
- Miyamoto, R.T., Hay-McCutcheon, M.J., Kirk K.I., Houston, D.M., & Bergeson-Dana, T. (2008). Language skills of profoundly deaf children who received cochlear implants under 12-months of age: a preliminary study. *Acta Oto-Laryngologica*, 128(4), 373- 380.
- Oliveira, P.S., Macedo Penna, L. & Lemos S. M.A. (2015). Language development and hearing impairment: literature review. *Rev CEFAC*, 17: 2044-55.
- Piştav Akmeşe, P. (2015). Doğuştan ileri/ çok ileri derecede işitme kayıplı çocukların dil becerilerine ilişkin araştırmaların incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 16(2), 392-407
- Piştav Akmeşe, P. ve Acarlar, F. (2016). Using narrative to investigate language skills of children who are deaf and with hard of hearing. *Educational Research and Reviews*, 11(15), 1367-1381.
- Piştav Akmeşe, P., & Kirazlı, G. (2016). İşitme kayıplı çocukların dil becerilerinin incelenmesi ve normal işiten akranları ile karşılaştırılması. 8. Ulusal Odyoloji ve Konuşma Bozuklukları Kongresi. Ankara, Türkiye.
- Piştav Akmeşe, P. (2020). İşitme yetersizliği olan çocukların gelişimsel özellikleri ve kullandıkları iletişim yaklaşımları. P. Piştav Akmeşe ve B. Altunay (Eds.). *İşitme Yetersizliği ve Görme Yetersizliği Olan Çocuklar ve Eğitimleri*. (s. 47-68). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Piştav Akmeşe, P. & Kayhan, N. (2016). Okul öncesi düzeyde eğitim alan işitme engelli öğrencilerin eğitim süreçlerinde kullanılan iletişim modlarına/ yaklaşımlarına ilişkin öğretmen görüşleri. *Ege Eğitim Dergisi* 17(2), 296 – 332.
- Poon, B.T. & Zaidman-Zait, A. (2013). Social Support for Parents of Deaf Children: Moving Toward Contextualized Understanding, *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 19(2), 176-188, <https://doi.org/10.1093/deafed/ent041>

- Reach Out and Read (2010). Reading Together: Tips for Parents of Children with Hearing Loss or Deafness, <https://www.readingrockets.org/article/reading-together-tips-parents-children-hearing-loss-or-deafness>
- Schorr, E.A., Roth, F.P. & Fox, N.A. (2008). A comparison of the speech and language skills of children with cochlear implants and children with normal hearing. *Communication Disorders Quarterly*, 29(4), 195-210.
- Svirsky, M.A., Stallings, L.M., Lento, C.L., Ying, E.A. & Leonard, L.B. (2002). Grammatical morphologic development in pediatric cochlear implant users may be affected by the perceptual prominence of the relevant markers. *Annals of Otolaryngology, Rhinology and Laryngology*, 111, 109-112.
- Traxler, C. B. (2000). The Stanford Achievement Test: National Norming and Performance Standards for Deaf and Hard-of- Hearing Students. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 5, 337-348.
- UNESCO (2019). Literacy, <https://en.unesco.org/themes/literacy> (20 Temmuz 2020)
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.7. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yoshinaga-Itano, C., Sedey, A.L., Coulter, D.K. & Mehl, A.L. (1998). Language of early and later identified children with hearing loss. *Paediatrics*, 102, 1161-1171.
- Yücel, E. (2011). İşitme engelli çocuklarda değerlendirme ve eğitim. In. N. Baykoç (Ed.) *Özel Eğitim* (s. 191-208). Ankara: Eğiten Kitap.
- Yücel, E. (2018). İşitme engelli çocuklar. In. N. Metin (Ed.). *Özel Gereksinimli Çocuklar*. (s. 140-177). Ankara: Anı Yayıncılık.
- World Health Organization (WHO) (2020). Deafness and hearing loss. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/deafness-and-hearing-loss>
- World Health Organization (WHO) (2021). Deafness and hearing loss <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/deafness-and-hearing-loss>